

A szetu Miatyánk-fordítások

KORMOS Erik

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
kormoserik16@gmail.com

1. Kik a szetuk?

A szetu egy kis etnikai csoport, amely napjainkban két szomszédos állam, az Észt Köztársaság és az Orosz Föderáció területén él. Az észt oldalon az ország délkeleti részén, Setomaa (Szetuföld) tartományában, a Peipus-tó déli oldalán, Võru és Põlva megyékben élnek. A történelmi Szetuföld területe kb. 1700 km², melynek kétharmada napjainkban orosz, egyharmada észt fennhatóság alá tartozik. Szetuföld történelmi központja a ma Oroszországhoz tartozó Petseri (Pecsora) városa. Szetuföld észtországi részének fontosabb települései: Värskä, Obinitsa, Meremäe, Mikitamäe és Saatse. A szetuk lakhelyüket 12 földterületre (szetu nyelven: *nulk*), avagy régióra osztják fel. Minden egyes ilyen területre 15-20 falu tartozik. Az egyes *nulk*-ok között kisebb nyelvi eltérések is megfigyelhetők, ezért külön-külön mindegyik *nulk* nyelvváltozat egy-egy szetu dialektusnak¹ is tekinthető (Külvik 2018: 9, Pajusalu 2018: 197).

A 2011-es népszámlálási adatok alapján Észtországban kb. 12 500 ember vallotta magát szetunak, aki beszél is a szetu nyelvet. Közülük csupán mintegy 3500-an élnek Setomaa tartományban. A többség, kb. 8500 fő Észtország más részeiben él. Oroszországban már csak körülbelül kétszázan lakknak, elsősorban a pszkovi járásban, Petseri körzetében szétszóródva (Külvik 2018: 10–11).²

¹ A nagyobb eltérések alapján három fő szetu nyelvjárást különíthetünk el: északi, déli és keleti szetu. Erről bővebben ld. Hagu – Pajusalu 2021: 11–12.

² A szetuk még Krasznnojarszk környékére, a Kelet-Szaján hegységhez is elvetődtek, az ide emigrált szetuk az 1890–1914 közötti észt kivándorlási hullám során telepedtek le. Leszármazottjaik a mai napig megtalálhatók ott (Piho 1995: 200–220).

Ezek tükrében joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi a szetuk identitásának alapja, miként lehet őket felismerni és megkülönböztetni az észtektől. A legszembetűnőbb különbség, hogy míg Észtországban, az észak-európai országokhoz hasonlóan a lutheránus vallás a domináns – a szetukhoz legközelebb álló võruknál is –, addig a szetuk körében az ortodox hit áll a középpontban, amely nagymértékben kihatott kultúrájukra és nyelvükre egyaránt. Hitük miatt még a huszadik század elején is oroszoknak tartották magukat, holott kultúrájuk számos észti vonást őrzött meg. Identitásuk kérdését tovább bonyolítja az a tény, hogy Észtországban a lokális sajátosságok ellenére általában észtnek vallják magukat.³

A szetuk – akárcsak az észtek – önelnevezésként sokáig a *maarahvas*, azaz a 'föld népe' kifejezést használták. Jelenleg a szetuk saját nyelvükön a *seto* megszólítással illetik magukat, ez manapság már teljesen elfogadott körükben. E név eredetére számos teória született. Az egyik Enn Ernits észti nyelvész vélekedése. Szerinte a népnév kapcsolatban áll az észti *segema* 'kever' és *seotud* 'kevert' szavakkal. Ő úgy vélte, hogy ez az elnevezés a szetuk kétnyelvűségére utal. Egy másik elmélet Julius Mägiste nevéhez köthető. Véleménye szerint a *setu* elnevezés egy Võru megyében használt gúnynév lehetett. Ez vagy a szetuk által használt névmás (*see* 'az') partitivusi alakja (*seta*), vagy a *see* és a *tuu* 'az' névmások kombinációja. Az oroszok körében általános volt a *полуверцы* 'félhitűek' elnevezés (Hagu 1995: 172; Jacsev 2002: 572).

2. A szetu nyelv(változat) helye a finnugor nyelvek között

A szetu a balti finn nyelvek közé tartozik. A finnugor nyelvészek a balti finneket hagyományosan két fő csoportra, északira és délire osztják. A két csoport közötti határvonal a Luga folyó vízgyűjtő területei között húzódik (Bereczki 2000: 4–11; Maticsák 2020: 164–167). (Újabb nézetek szerint azonban célszerű lenne egy keleti csoportot is megkülönböztetni, vö. Say 2019: 22–23, 2021: 10–12).⁴

Az északiba tartozik a finn (az inkeriekkal együtt), a norvégiai kvén, a svédországi, Tornio-völgyi finn (meänkieli), a karjalai négy nyelvváltozata (olonyeci, tveri, lüd, északi/vienai), valamint a vepsze és az izsór. A déli csoport nyelvei a lív, a vót és az észti.

---

³ Észtországban a szetukhoz hasonlóan több pszeudo-etnosz is található, ilyen a szintén délkeleti võru és mulgi, valamint az északnyugati szigetvilágban a saaremaai. Ld. Jacsev 2002: 570–571.

⁴ Say érvelése szerint ezekben a nyelvekben sokkal erősebb az orosz hatás.

Nyelvtörténetileg két fő észti dialektusról, szinte két külön nyelvről lehet beszélni: észak-észtről (más néven *Tallinna keel*) és dél-észtről (*Tartu keel*). Ennek lehet földrajzi vonatkozása is, de az elképzelések szerint a közfinn korszakban keresendő a válasz: a két csoport két különböző finnségi csoporttól származhat. A balti finn közös alapnyelvből legelőször a dél-észtek váltak ki, majd a dél-észti alapnyelvből az első évezred második felében kezdtek kialakulni a kisebb nyelvjárássok. Az északi és a déli nyelvjáráscsoport között jelentős eltérések figyelhetők meg a hangtan és az alaktan területén, valamint a szókészletben is. Ennek tükrében ezek különálló finnségi nyelveknek tekinthetők (Zsirai 1994: 448–449). A két nyelv közül végül az észak-észti nyelv adta a ma beszélt irodalmi észti alapját, míg a dél-észti fokozatosan háttérbe szorult.

A szetu a dél-észti keleti dialektusából fejlődött ki, számos régi vonást megőrizve. Ilyen például a magánhangzó-harmónia, amely az irodalmi észtiből a 13–16. század⁵ közötti időszakban kikopott (Prillop 2020: 133–134). Napjainkban a dél-észti nyelvek/nyelvjárássok csoportjában a tartuit, a mulgit, a võrut és a szetut különítik el. A szetu ennek a nyelvcsoporthoz a legdélebbi nyelve, az észti dialektológusok szerint a szomszédos võru nyelv egyik nyelvjáráscsoportja (Pajusalu 2018: 49).

Mivel a szetuk az évszázadok során a szláv és balti népek metszéspontjában éltek, természetesen ez nyomott hagyott nyelvükben is. Szókincsükben megtalálható az ősi balti réteg (pl. *hain* 'széna', *herneh* 'borsó', *hoonõh* 'épület', s később számos lett szó is kölcsönződött, pl. *kanep*, *kanõp* 'kender' (< lett *kanepes*), *vanik* 'füzér' (< lett *vainags*). Szókincsük bőséggel tartalmaz orosz elemeket is,⁶ pl. *tsäi* 'tea' (< or. *чай*), *sõir* '(házi)sajt' (< or. *сыр*), *tsuuda* 'csoda' (< or. *чудо*), *jooss* 'sün' (< or. *эж*) stb. (Hagu – Pajusalu 2021: 9–10, 48–50).

⁵ Hivatalosan ezt az időszakot *murrangueesti*-nek [az észti nyelv fellendülésének korszaka] szokás nevezni. Erre az időre tehető az észti fejlődésének felgyorsulása, elsősorban német hatásra. A 13. századig beszélhetünk *vanaeesti*, azaz régi észti korszakról, amikor az észti még sokkal jobban hasonlított a rokon nyelvekre. Nyelvük a 18. század elejére nagyrészt elérte mai általános arculatát, ezért innentől számítják az *uuseesti*, azaz újészti korszakot. Az észti nyelv periodizálásáról bővebben ld. Pajusalu 2020: 29–32.

⁶ Összességében a szetu nyelv alapszókincse megegyezik a többi balti finn nyelvével, akárcsak a főbb jövevényszavak. Azonban a szetunak van egy új, saját szókincsrétege is, amely rávilágít a nyelv sajátos fejlődésére. A szetu szókincs rétegeiről bővebben Hagu – Pajusalu 2021: 46–50.

3. A szetu vallási szövegek és bibliafordítások

A szetu vallási szövegek száma nem túlságosan nagy. A 17–18. század a szetuföldi templomépítések ideje volt. 1774-ben Värskában szentelték pappá az első észt születésű ortodoxot, Anikita Jakovlevet. Jakovlev a szetu népet és az egyházat közelítette egymáshoz azáltal, hogy az orosz diakónusokat szetu nyelvre tanította, és szetura fordította a konfirmáció szövegét is (Honko 2003: 25; Hörn 1995: 184).

Jakovlev után csak közel másfél évszázad múlva, az 1920-as években történt érdemi előrelépés. Többek között ekkor készült el a papi kézikönyv szetu változata (Hörn 1995: 184). Az 1920-as évek két kiemelkedő alakja, a tanácsnok Paulopriit Voolainen⁷ és a hozzá csatlakozó későbbi lelkész, Ernst Puusepp (1898–1944) készítette el első ízben a négy evangélium szetu fordítását 1926-ban: *Mii' Issändä Jeesusõ Kristusõ pühä Evangeelium: Matteusõ, Markusõ, Luukasõ ja Johannõsõ kirotõt* [A mi Urunk Jézus Krisztus szent Evangéliuma: Máté, Márk, Lukács és János szerint], ez a Akadeemiline Emakeele Seltsi kiadásában jelent meg.⁸ Azonban ezeknek a szövegeknek csupán nyelvi presztízse volt, ugyanis egyházi használatba sosem kerültek. Ennek az volt az oka, hogy az észtsországi szetuk körében az irodalmi észt, míg az oroszországiak körében az egyházi szláv a szakrális nyelv (Kubínyi 2019: 86).

Ezt a négy szetu evangéliumot nemrégiben egy Sakarias Leppik nevű ortodox pap Paul Haguval⁹ közösen revideálta. Lényeges különbség, hogy míg a korábbi csak az észt fordítás alapján készítették, addig az új esetben már felhasználták az eredeti görög szöveget,¹⁰ ill. indokolt esetben a hébert¹¹ és az Ószövetség görög fordítását, a Septuagintát is. A kötet a Seto kirävara¹²

⁷ Paulopriit Voolainen (1899–1985) a szetu nyelv fejlesztésére törekedett. Nevéhez köthető a kétkötetes szetu olvasókönyv (*Seto lugõmik I–II*). Benne vetődött fel először a szetu eposz megírása is, melyet végül nem ő, hanem a leghíresebb szetu énekes Anne Vabarna tett le az asztalra. Az eposz főhőse Pekó, a gabonaisten. Az eposz 2017 óta magyarul is olvasható Pusztay János fordításában.

⁸ A négy szetu evangéliumfordítás elérhetősége: <https://www.emakeeleselts.ee/valjaanne/mii-issanda-jeesuso-kristuso-puha-evangeelium/>

⁹ Paul Hagu (1946–) szetu származású folklorista professzor. Kulcsszerepe van a jelenkori szetu identitás őrzésében, feltárásában és továbbadásában.

¹⁰ *Novum Testamentum Graece*: Nestle-Aland, 26. Stuttgart, 1988. A legújabb a 28. kiadás.

¹¹ *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart, 1987.

¹² A szetu nyelvű kiadványok közül a legjelentősebb. Ez az egyetlen, teljes szetu könyvsorozat, amely 2013 és 2017 között látott napvilágot, s tizenhárom díszes kötetet foglal magában. A kiadványok változatos témájúak: antológiák, vallásos versek, történetek mellett helyet kapott benne a Peko-eposz is.

sorozat első köteteként jelent meg 2013-ban *Mi' Issändä Jeesusō Kristusō pühä Evangeelium: Matvei, Marki, Luka ni Joanni kirotõt* [A mi Urunk Jézus Krisztus szent Evangéliuma: Máté, Márk, Lukács és János szerint] címmel. Mindkét fordítás alaptulajdonsága, hogy a könnyebb érthetőség érdekében a déliszetu dialektus adja az alapot, hiszen az nagy újításoktól mentes, így bármely szetu könnyedén megértheti (Hagu – Pajusalu 2021: 11; Kubínyi 2019: 86).

A bibliából a négy szetu evangéliumfordításon kívül a mai napig más részek nincsenek lefordítva. A szomszédos vöruk és a dél-észti mulgik esetében még ennyi sincs meg a saját nyelvükön. Egyházi szférába egyik sem tudott bejutni, így az ő nyelvükön még nem készültek fordítások a Szentírásból (Kubínyi 2019: 86).

4. A szetu Miatyánk-fordítások

Ebben a fejezetben a szetu *Miatyánk*-fordítások elemzését közlöm, a Máté evangéliuma szerinti változat alapján (Mt 6:9–13). Címsorként a magyar fordítást adom meg a Magyar Bibliatársulat által 2014-ben kiadott Revideált Újfordítás szerint. Ezután a vizsgálat középpontjában álló két szetu fordítást közlöm időrendi sorrendben (Voolainen 1926, Leppik – Hagu 2013). Az észti bibliafordítások közül először a legrégebbit, az 1686-os dél-észti változatot adom meg,¹³ ezt követi az irodalmi (északi) észti három változata, az 1739-es,¹⁴ az 1968-as¹⁵ és az 1997-es¹⁶ fordítás. Ezek a művek az Észti Bibliatár-

¹³ Teljes címe: *Meije Issanda Jesusse Kristusse Wastne Testament, ehk Jumjala Pühha Sõnna, kumb perrast Issanda Jesusse Kristusse sündmist pühhist ewangelistist nink apostlist om ülleskirjotetu* [A mi Urunk Jézus Krisztus új szövetsége, vagyis Isten Szent Igéje, amelyet az Úr Jézus Krisztus születéséről, szent evangélisták és apostolok jegyeztek le]. A fordítás teljes szövege elérhető az Észti Nyelvi Intézet [Eesti Keele Instituut] oldalán: <https://www.eki.ee/piibel/index.php?tegevus=viewbibletext&showversion=4&showbook=Mt&done=1>.

¹⁴ Teljes címe: *Piibli Ramat / se on keik se Jumjala Sanna, mis Pühhad Jumjala Mehhed / kes pühha Waimo läbbi juhhatud / Wanna Seädusse Raamatusse Ebreä kele ja Ue Seädusse Ramatusse Kreka Kele essite on ülleskirjotanud / nüüd agga hopis / Jumala armo läbbi, meie Eesti-Ma kele Essimest korda üllespandud, ja mitme sündsä salmiga ärraselletud* [A Biblia könyve. Az Isten minden igéje, amelyet az Isten szent emberei a Szentlélektől vezérelve az Ótestamentumba [Régen hozott törvénykönyv] héber nyelven és az Újtestamentumba [Újra hozott törvénykönyv] görög nyelven feljegyeztek, és most teljes egészében Isten kegyelméből a mi észti földünk nyelvén első ízben kiadtak, és sok zsoltárral megmagyaráztak]. A könyv Tallinnban jelent meg.

¹⁵ Az 1739-es szöveget a 19. század első felében revideálták, de csak ez a következő teljesen új bibliafordítás (<https://www.eki.ee/piibel/index.php?tekst=sissejuhatus>). A for-

sulat [Eesti Piibliselts] gondozásában jelentek meg. Indokolt esetben a finn fordítással is összevettem a szetu anyagokat. Elemzésem során figyelembe vettem az erza-mordvin (Maticsák 2017: 1–9) és az északi számi (Kelemen 2021: 195–208) *Miatyánk*-elemzések szempontjait is.

1) Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy,

Szetu 1926:	<i>Mii' Esä, kiä sa olõt taivah,</i>
Szetu 2013:	<i>Mi Esä, kes sa olõt taivah,</i>
Dél-észt 1686:	<i>Meije Issa / Taiwan:</i>
Észak-észt 1739:	<i>Meie Issa, kes sa olled taewas,</i>
Észak-észt 1968:	<i>Meie Isa, kes oled taevas!</i>
Észak-észt 1997:	<i>Meie Isa, kes sa oled taevas!</i>

Az első sor az összes fordításban azonos felépítésű. A 'Mi Atyánk' birtokos szerkezet (birtokos névmás + birtok) megegyezik a finnugor szórenddel. Érdekes azonban, hogy a finn fordított szórendet használ: *Isä meidän*.

A korábbi szetu fordításban még *mii'* 'miénk' alak fordul elő gégezárhanggal a végén (?). A revideált változatban ez a formula megrövidült. A személyes névmás nominatívusi és genitívusi alakja egybeesik a szetuban: *mi'* (Hagu – Pajusalu 2021: 24).

A Voolainen-féle verzióban a *kiä* 'aki' névmás szerepel, míg a Leppik – Hagu-féle verzióban az irodalmi észttel azonos *kes* formulát használják. A két szóalak közös pontja, hogy a partitívusi alakjuk megegyezik (*kedä*) (Hagu – Pajusalu 2021: 64). A dél-észt fordításból a vonatkozó és a személyes névmás is hiányzik. Utóbbi az 1968-as észt változathoz is kimaradt.

A *menny* szó szetu megfelelője *taivass* (vö. észt *taevas*, dél-észt *taivas*, finn *taivas*), a *-h* az inessívus ragja. A finn és a magyar *Miatyánk*-fordítás többes számot használ (*taivaissa*, *mennyekben*), az észt és a szetu fordítások viszont singularist.

---

dítási munkálatokat a szovjet éra idején emigrációban élő fordítók szervezték meg. Ezért először ennek kiadását a *British and Foreign Bible Society* [Brit és Idegen Nyelvű Biblia Társaság] jelentette meg Angliában. Címe: *Piibel. Vana ja Uus Testament* [Biblia. Ó- és Újszövetség] (<https://piibliselts.ee/piibel/eestikeelne-piibel>).

¹⁶ Ennek címe megegyezik az 1968-as kiadásával: *Piibel. Vana ja Uus Testament*. A tervek szerint 2039-re tervezik az új észt fordítást. A kitűzött dátum nem véletlen, ekkor lesz az első teljes (észak-)észt biblia megjelenésének 300. évfordulója. Ez a fordítás hozta meg véglegesen az északi nyelvváltozat győzelmét a déli fölött (az észt bibliafordításoknak az irodalmi észt nyelv kialakulására gyakorolt hatásáról bővebben: Pomozsi 2019: 127–143).

Etimológiai megjegyzések. Az ősi (U/FU) szókincsbe tartozik: *mi*'/mi'('mi, miénk' (~ é. *me*, fi. *me*, m. *mi*), *esä* 'apa' (~ é. *isa*, fi. *isä*, m. *õs*), *ki*'/kes 'aki' (~ é. *kes*, fi. *ken*, m. *ki*), *sa* 'te' (~ é. *sa*, *sina*, fi. *sinä*, m. *te*), *olõ-* 'van' (~ é. *ole-*, fi. *ole*, m. *val-*, *vol-*) (UEW 78, 140, 294, 539, 580; SSA 1: 229, 342; 2: 156, 264; 3: 184). A *taivass* 'menny' (é. *taevas*, fi. *taivas*) a közfinn nyelvállapot balti jövevényszava, vö. litv. *dievas*, lett *dievs* 'isten' (SSA 3: 256).

2) szenteltessék meg a te neved,

Szetu 1926:	<i>pühendedüs saagu' su' nimi.</i>
Szetu 2013:	<i>pühitset saagu' Sino nimi.</i>
Dél-észti 1686:	<i>pöhandetus sahgo sinno Nimmi.</i>
Észak-észti 1739:	<i>pühhitsetud sago sinno nimmi.</i>
Észak-észti 1968:	<i>Pühitsetud olgu sinu nimi.</i>
Észak-észti 1997:	<i>Pühitsetud olgu sinu nimi!</i>

A 'szenteltessék meg' kifejezésben egy lényegi eltérés található a fordítások között. A felszólító módot az újabb irodalmi észti változatok az *olema* létige Sg3. imperativusi alakjával fejezik ki, a szetu viszont az 1739-es észak-észttel és a dél-észttel megegyező módon a *saama* 'kap, tud' módbeli segédige Sg3. imperativusi formájával (szetu: *saagu'*, észak-észti: *sago*, dél-észti: *sahgo*). Ehhez kapcsolódik a 'megszentelődik' jelentésű ige (*pühendama*, *pühitsema*) participium perfectum alakja.

Az 1926-os szetu fordításban a Sg2. személyes névmás genitivusa rövid alakban szerepel, ezzel szemben az új verzióban a hosszú alakú változatot találjuk, akárcsak az irodalmi észtben és a dél-észttben.

A mondat négy szavából három ősi eredetű: a létige, a személyes névmás (ezeket ld. az előző pontban) és a 'név' jelentésű szó, egy pedig (valószínűleg) a balti finn nyelvek germán jövevényszava:

Az ősi (U/FU) szókincsbe tartozik az 1. mondatban is szereplő létige, az Sg2 személyes névmás, valamint a *nimi* 'név' (~ é. *nimi*, fi. *nimi*, magy. *név*) és a *saa-* 'kap, tud' (~ é. *saa-*, fi. *saa-*) (UEW 305, 429; SSA 2: 222; 3: 137). A *pühü* 'szent' (~ é. *püha*, fi. *pyhä*) valószínűleg a balti finn nyelvek germán jövevényszava, vö. ?germ. *wixa-*, ófn. *wihen* 'pyhittää', ném. *weihen* 'vihkiä, pyhittää' (SSA 2: 448).

3) jöjjön el a te országod,

Szetu 1926:	<i>Su ' riik tulgu'</i>
Szetu 2013:	<i>Tulgu' meile Sino riik,</i>
Dél-észt 1686:	<i>Sinno Rikkus tulgo:</i>
Észak-észt 1739:	<i>Sinno riik tulgo,</i>
Észak-észt 1968:	<i>sinu riik tulgu</i>
Észak-észt 1997:	<i>Sinu riik tulgu</i>

A Voolainen-féle változat szerkezetileg teljesen egybeesik mindhárom észak-észt fordítással, valamint a dél-észttel is. A revideált szetu verzióban a szöveg eltér: az imperativus került előre, amely kiegészül a P11 személyes névmás allativusi alakjával ('hozzánk, nekünk').

A Sg2. személyes névmás genitivusa – az előző sorhoz hasonlóan – a korábbi fordításban itt is rövid, míg az újban hosszú alakban szerepel.

Az 'ország' jelentés kifejezésére a skandináv eredetű *riik* szót használják az észak-észt és a szetu fordításokban. A dél-észtben a *rikkus* 'gazdagság, jólét' képzett alak szerepel (vö. észt *rikkus*, szetu *rikkusõ*, finn *riikkaus*).

A mondat szavaiból ősi eredetű a *sa'*, *sina* Sg2 személyes névmás (genitivusa: *su'/sino*) (ld. 1. és 2. mondat), a *mi(')* P11 személyes névmás (allativusa: *meile*) (1. mondat), valamint a *tulõ-* 'jön' ige (~ é. *tule-*, fi. *tule-*, ?magy. *talál*) (UEW 535, SSA 3: 324). A *riik* 'ország' (~ é. *riik*, fi. *riikki*, ld. még *riikas*) skandináv jövevényszó, vö. ósv. *rike*, *riike* 'valta, kuningaskunta, valtakunta' ~ sv. *rike*, no. *ríki*, gót *reiki*, ném. *Reich* (SSA 3: 73, 77).

4) legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is;

Szetu 1926:	<i>su' tahtmine sündügu' kui taivah nii kah maa pääl.</i>
Szetu 2013:	<i>Sino tahtminõ sündügu', kui taivah nii ka maa pääl.</i>
Dél-észt 1686:	<i>Sinno Tachtminne sündko, kui Taiwan, nida kah Mah pähl.</i>
Észak-észt 1739:	<i>sinno tahtminne sündko kui taewas nenda ka Ma peäl.</i>
Észak-észt 1968:	<i>sinu tahtmine sündigu nagu taevas, nõnda ka maa peal;</i>
Észak-észt 1997:	<i>sinu tahtmine sündigu nagu taevas, nõnda ka maa peal!</i>

A 'legyen meg' kifejezést mindegyik fordítás a 'születni' jelentésű ige (észt *sündima*, dél-észt *sünd*, szetu *sündümä*) Sg3. imperativusi alakjával fejezi ki (szó szerint: 'szülessen meg a te akaratod'). A finn párhuzamos szöveghegyen a 'történik' jelentésű igével találkozhatunk: *Tapahtukoon sinun tahtosi* 'történjen meg a te akaratod'.

A dél-észt és a korábbi szetu fordításban az 'is' kötőszóban szóvégi *h*¹⁷ állt, ez az újabb fordításban már nincs meg, így a szó egybeesik az irodalmi észt alakkal: *kah* > *ka* 'is'. Ugyanez a tendencia figyelhető meg az 1686-os dél-észt és a 1739-es észak-észt fordítások között: *mah* > *ma*. Vö. észt, finn, szetu *maa* 'ország'.

Mindegyik fordítás névutós szerkezetet alkalmaz a 'földön' kifejezésére: a *maa* 'föld-GEN' (ez alakilag egybeesik a nominativusszal) + *pääl*, *peal* névutó. Ugyanez a megoldás szerepel a finn fordításban is: *maan päällä*.

Uráli eredetű elemek: *su*/'*sino* 'tied' (ld. 1. mondat); *kui* 'mint, ahogy' (~ é. *kui*, fi. *ku-*, magy. *ho-*); *niü* 'így, úgy' (~ é. *nii*, *ne*, fi. *ne*, *niin*); *maa* 'föld' (~ é. *maa*, fi. *maa*); *pääl* 'hol kérdésre felelő névutó' (~ é. *peal*, fi. *päällä* < *pää*, *pea* + *allat.*). Finn-permi eredetű a *sündü-* 'születik' (~ é. *sündi-*, fi. *synty-*); balti finn eredetű a *taht-* 'akar' (~ é. *tahta-*, fi. *tahto-*) és valószínűleg a *kah/ka* (~ észt *ka*) partikula. A közfinn nyelvállapot balti jövevényszava a *taivass* (ld. 1. mondat) (UEW 133, 191, 300, 365, 439; SSA 1: 423; 2: 133, 211, 218, 462; SSA 3: 231, 253).

5) mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma,

Szetu 1926: *Mii' egapääväst leibä anna' meile täämbätsel pääväl.*

Szetu 2013: *Mi õgapääväst leibä anna' meile täämbä.*

Dél-észt 1686: *Meije peiwälikko Leibä anna meile tähmbä*

Észak-észt 1739: *Meie iggapävase leiwa anna meile tänapääv*

Észak-észt 1968: *meie igapäevane leib anna meile tänapäev;*

Észak-észt 1997: *Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev!*

Ebben a szövegrészben nem sok eltérés figyelhető meg. A dél-észt fordítás egy helyen eltér a többi szövegtől, itt a 'mindennapi' jelentésű lexémára az archaikusabb *peiwälikko* 'napenkénti' szót használják (vö. észt *päevalik*).

A szetu *egapääväst* / *õgapääväst* 'mindennapi' szó csupán egy *e* ~ *õ* hangváltozásban tér el egymástól.

Mindhárom irodalmi észt és a Voolainen-féle szöveg a hosszabb formulát, a 'mai nap' kifejezést alkalmazza (a szetuban adessivusi alakban: 'a mai na-

¹⁷ A *h* hang bármilyen pozícióban, akár szóvégen is feltűnhet a szetuban, ahol a gégezárh hang lejegyzésére szolgál. A vöruban a szóvégi gégezárh hangot *q*-val jelölik, pl. szetu *hoonõh*, vörü *hoonõq* 'épület' (Sulkala 2003: 185). A *-h* sem az irodalmi észtben, sem a finnben nem fordulhat elő szóvégi pozícióban (Pajusalu 2018: 197). A dél-észt nominativusban lévő *-h* megőrzött régiség, a mai finnben gégezárh képviseli *huone*'.

pon'). Az új, revideált szetu szövegben ez leegyszerűsödött, itt a *täämbä* 'ma' lexéma szerepel, ahogy az 1686-os dél-észti fordításban is (*tähmbä*).

Uráli/finnugor eredetű: *mi*(') P11 személyes névmás (genitivusa *miï'*/*mi*('), 1. mondat; allativusa: *meile*, 3. mondat); *päävü* 'nap' (~ é. *päev*, fi. *päivä*, a *pääväst* elativusi, a *pääväl* adessivusi alak); *anda-* 'ad' (~ é. *anda-*, fi. *anta-*). Balti finn eredetű: *täämbä* 'ma' < **tänäpä*nä (~ é. *täna*, *tänapäev*, *tänäpä*, fi. *tänään*). Az *ega*, *õga* 'mind(en)' (~ é. *iga*, fi. *joka*) balti finn eredetű, de meglehet, hogy az észti alak az uráli *e-* 'dieser' névmásra vezethető vissza (UEW 8, 67, 294, 359; SSA 1: 77, 99, 239; 2: 60, 156, 456; 3: 355). Germán jövevényszó a *leib* 'kenyér' (~ é. *leib*, fi. *leipä*), vö. gót *hlaifs*, ófn. *hlieb*, ném. *Laib*, sv. *lev* (SSA 2: 60).

6) és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek;

Szetu 1926:	<i>ja anna' andis meile miï' völa', nigu' miiki' andis annami' umilö völglaisilö.</i>
Szetu 2013:	<i>Ni anna' meile andis mi völa', nigu mi'ki andis annami ummilö völglaisilö.</i>
Dél-észti 1686:	<i>Nink anna meile andis meije Sühdä / nida kui kah meije andisanname ommille Sühdleisille</i>
Észak-észti 1739:	<i>Ja ana andeks meile meie wölad, kui ka meie andeks anname omma wölglastele.</i>
Észak-észti 1968:	<i>ja anna meile andeks meie völad, nagu meiegi andeks anname oma völglastele;</i>
Észak-észti 1997:	<i>Ja anna meile andeks meie völad, nagu meiegi andeks anname oma völglastele!</i>

A 'megbocsát' jelentésű igét hasonlóképpen fejezi ki mindegyik fordítás: *andeks andma*, *anna andis*, szó szerint 'bocsánatot ad'. A két szetu variáns között csupán a szórendben mutatkozik némi eltérés. Ez figyelhető meg az 1739-es és az újabb észak-észti fordítások között is. (A szetuban a gégezárhang az Sg2. imperativus jele: *anna* '.)

A 'vétek' kifejezésére az észak-észti fordítások és mindkét szetu fordítás a *völg* 'adósság' (~ fi. *velka*) szót használja (a szetu gégezárhang itt a többes szám jele: *völa* '). A dél-észti a *sühdä* (< *süü*, *süüdi*) 'bűnök' lexémát alkalmazza.

A szetu *nigu* 'miképpen, ahogy' kötőszó észti megfelelője *nagu*.

A jelzõt az észttel ellentétben a szetu (a finnhez és a dél-észthez hasonlóan) ragozza: *umi-lõ/ummi-lõ võlglaisi-lõ* 'saját adósainknak' (~ észtt *oma võlglastele*, ~ finn *velallisillemme*).

A magyar fordításban a *vétkező* alak szerepel, de az eredeti szöveghelyen itt az 'adós' jelentésű szó állt (tkp. 'és bocsásd meg/engedd el az adósságainkat, miképpen mi is megbocsátunk a mi adósainknak'). A szetuban is ez szó szerepel: *võlglais-i-lõ* (Pl. Allat.). Az első tagmondathoz hasonlóan a dél-észtt itt is eltér a többi fordítástól: *sühdleis-i-lle* 'bünöseinknek, vétkezőinknek'.

Uráli/finnugor eredetű: *anda-* 'ad' (5. mondat), *andis* 'bocsánat' (~ é. *andeks*, fi. *anteeksi* < *anta-*), *mii'*/ *mi(')* 'miénk', *meile* 'nekünk' (1., 3. mondat), *ni* 'így, úgy' (4. mondat). Korai közfinn eredetű: *uma/umma* 'saját' (~ é. *uma*, *oma*, fi. *oma*); balti finn eredetű: *võla* 'adósság' (~ é. *võlg*, fi. *velka* 'velka; synti') (SSA 1: 76; 2: 265; 3: 424). A balti finn nyelvek germán jövevényszava a *ja* 'és' (~ é. *ja*, fi. *ja*), vö. gót *jaah*, ófn. *joh*, óno. *ja*, *jah* 'ja; myös' (SSA 1: 232).

7) és ne vígy minket kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól;

Szetu 1926:	<i>ja är' saatku' meid kiusatustõ, a' päästä' meid är' kuräst!</i>
Szetu 2013:	<i>Ja saatku-i meid kiustusõ sisse, a päästä' meid ära kuräst!</i>
Dél-észtt 1686:	<i>Nink errasahtko meid Kiusatusse sisse / enge päästa meid erra sest Kurjast:</i>
Észak-észtt 1739:	<i>Ja ärra sata meid mitte kiusatusse sisse, waid peästa meid ärra sest kurjast</i>
Észak-észtt 1968:	<i>ja ära saada meid kiusatusse, vaid päästa meid kurjast;</i>
Észak-észtt 1997:	<i>Ja ära saada meid kiusatusse, vaid päästa meid ära kurjast!</i>

Ebben a mondatban a fő különbség az imperativus tagadásában található. Az észak-észtt fordítások és a Voolainen-féle szöveg azonos módon, tiltószóval fejezi az imperativus tagadását. A Leppik – Hagu-féle, revideált szetu változat ebben eltérést mutat, itt ugyanis az *är'* 'ne' tiltószó helyett a felszólító mód *-ku* jeléhez csatolt *i* tagadószó segítségével adják vissza ezt a jelentést (tkp. 'vigyél-ne'). A tagadószó praesensben *ei(')*, *õi(')*, múlt időben *es*, *õs* alakú. Ezek az elemek szorosan az ige után állnak – újabb esetekben akár az ige előtt is –, olykor teljesen egybe is olvadnak azzal, pl. *olõ õi*, *olõ-i* 'nincsen'. Emiatt előfordulhat, hogy a szóvégi szótag hangsúlyos (Hagu – Pajusalu 2021: 29). Ebben az esetben ez az összeolvadt variáns (*saatku-i*) szerepel a szövegben.

Az első tagmondathoz a 'kísértésbe' jelentésű lexéma kifejezése is eltér. Az újabb irodalmi észtt változatok és az 1926-os szetu fordítás egyaránt az il-

lativus szuffixumával fejezi ki ezt: észti *kiusatus-se*, szetu *kiusatus-tõ*. A 2013-as revideált szöveg ehelyett névutós szerkezettel oldja meg: *kiustusõ* (gen.) + *sisse* 'bele'. Ugyanezt a névutós szerkezetet használja az eredeti 1686-os dél-észti és az 1739-es észak-észti is a párhuzamos szöveghelyen.

A második tagmondatban a szetu *a* 'de' kötőszó esetében a gégezárhang lekopása figyelhető meg: *a' > a*. Az 1739-es észak-észti és a dél-észti itt még jelen van névelői funkcióban a *sest*, vö. észti *see* (eredeti jelentése 'az') (EES 483–484).

A 'megszabadít' jelentésű ige kifejezésére, az 1968-as észti fordítást kivételével mindegyik fordítás igekötős igét alkalmaz. Az igekötő az 1926-os szetu verzióban (*är'*) palatális, a revideált változatban veláris hangrendű (*a'ra*).

Uráli eredetű: **mi'** P11 személyes névmás (a *meid* 'minket' partitivusi alak), 1. mondat; **är'** 'tiltó segédige' (~ é. *är, ära*), ugyanabból a töből ered, mint az *ei* tagadó ige. Finn-permi eredetű: *saatma* 'küld' (~ é. *saatma*, fi. *saattaa*. Balti finn eredetű: **päästä-/päästä-** 'megszabadít' (~ é. *pääse-*, fi. *päästä-*; *är'/ära* 'meg' (~ é. *ära*); **kuri** 'rossz, gonosz' (~ é. *kuri*, fi. *kurja* 'paha, ilkeä, häijy; (murt.) piru, paholainen') (UEW 429; SSA 1: 448; SSA 2: 464; SSA 3: 136, 140; EES 59, 62, 631). A balti finn nyelvek germán jövevényszava: **kiusatus, kiustus** 'kísértés' (~ é. *kiusatus*, fi. *kiusaus* < *kiusata-*), vö. gót *kiusan* 'koetella, valikoida', ónorv. *kjósa* (SSA 1: 377); **ja** (6. mondat). Orosz jövevényszó: *a* 'de' < or. *a*.

8) mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké. Ámen.

Szetu 1926:	<i>sest su' perält om riik ja vägi ja au igäveste. Aamen</i>
Szetu 2013:	<i>Selle, et Su perält om kuningriik, vägi ja au igäveste. Aamen.</i>
Dél-észti 1686:	<i>Sest sino perrält om se Rikkus / nink se Wäggi / nink se Auwustus iggawetzel Ajal Amen.</i>
Észak-észti 1739:	<i>sest sinno pärralt on se riik, ja se wäggi, ja se au iggawest, Amen.</i>
Észak-észti 1968:	<i>[sest sinu on riik ja vägi ja au igavesti! Aamen.]</i>
Észak-észti 1997:	<i>[Sest sinu pärralt on riik ja vägi ja au igavesti. Aamen.]</i>

Az újabb irodalmi észti fordítások az imádság végét csupán zárójelesen közlik. Ennek oka, hogy az evangélium eredeti kéziratában ez nem szerepel bizonyíthatóan, egy későbbi kiegészítésről lehet szó, amely a vallási hagyományokban gyökeret vert (Metzger 1975: 18–19). Mivel több későbbi kéziratban ez a kiegészítés teljes részét képezi az imádságnak, így a bibliafordítók kapsos zárójelben tüntetik fel ezt a mondatot. Valószínűleg a Voolainen-féle szetu fordításban ez a mondat azért képezi teljes részét a Miatyánk-

nak, mert az az 1686-os dél-észti és az 1739-es észak-észti fordításban is így szerepel.¹⁸ Az új, revideált szetu változat esetében pedig az lehet rá a magyarázat, hogy a fordítás során felhasznált forrásokban is ez a változat található.

Az imádság utolsó sorában nem sok eltérés van. Az észak-észti és az 1926-os szetu fordításban a skandináv eredetű *riik* szó, míg a revideált változatban a *kuningriik* 'királyság' szó szerepel. A dél-észti itt is a *rikkus* 'gazdagság, jólét' szót használja.

A dél-észti másik eltérése, hogy a 'mindörökké' jelentésű lexémát adessivi alakban fejezi ki: *iggawetzel ajal* 'örök időben', ez régies tőalternáns.

Az 1968-as észti fordítás egy helyen eltérést mutat a többi fordítástól. A 'tied' jelentésű lexémát nem a *sinu päralt on* (tkp. '(te)tőled van') összetett kifejezéssel, hanem egyszerűen a személyes névmás birtokos alakjával adják vissza. A legújabb 1997-es változathoz azonban visszatértek az összetett formulához.

A Leppik – Hagu-féle fordításban nem a *sest* 'mert' kötőszóval kezdi a mondatot. Az általuk elkészített verzió a következőképp hangzana magyarul: 'Mert, hogy tied a királyság...'

A revideált fordítás minden esetben a személyes névmás hosszú alakját alkalmazza, ezt a szövegrészt kivéve.

Uráli/finnugor eredetű: *se-*: **sest**, **selle** 'mert' (~ é. *see*, *seks*, *sel*, *siit*, *siin* stb., fi. *se*, *siinä*, *sitä*, *siksi*, *siis*, *sellainen*, *semmonen* stb.); **su** 'tied' (< *sa/sina*, 1. mondat), **et** (~ é. *e-ttä*, fi. *e-ttä*, *e-llä*, m. *e-*, *i-*: *ez*, *itt* stb.); **perült** 'valakihez tartozik' (~ é. *päralt*) **om** 'van' (< *olõ-*, 1. mondat); **vägi** 'erő, hatalom' (~ é. *vägi*, fi. *väki*); **õga/ega** 'kor' (~ é. *iga*, fi. *ikä*), **igüveste** 'örök' (~ é. *igavene*) 'örök' (-*sti* adv.) (UEW 33, 67, 98, 563; SSA 1: 99, 223; 3: 163, 479). A balti finn nyelvek germán jövevényszava: **riik** 'ország' (3. mondat), **ja** 'és' (6. mondat); **kuningass** (~ é. *kuningas*, fi. *kuningas*), vö. ófn. *kuning*, óno. *konungr* (SSA 1: 437); **au** 'dicsőség' (~ é. *au*) < ógermán **auja-*, óizlandi *ey*, vö. lív *o'v'*, fi., karj. *auvo* 'dicsőség, tisztelet, öröm' (EES 55).

Összefoglalás

Kis nyelvek esetében a bibliafordítások sokszor a nyelvi presztízs eszközei. A bibliafordítások hatását jól szemlélteti az észti példája. Hosszú ideig párhuzamosan fejlődött az észak- és a dél-észti nyelv. A délinek 1686-ban készült el az Újszövetség-fordítása, azonban 1739-ben megjelent a teljes észak-

¹⁸ Például az angol, 1611-es King James verzió alapszövegéül szolgáló *Textus Receptus* is a hosszabb változatot tartalmazza (ld. The Trinitarian Bible Society. The Greek text underlying the English Authorised version of 1611).

észt biblia, amely végérvényesen eldöntötte, hogy melyik nyelvváltozat adja az irodalmi nyelv alapját. Így a déli fokozatosan visszaszorult.

Szetu nyelven csupán a négy evangélium, tehát a Szentírásnak csak töredéke érhető el. Ezek ráadásul egyházi használatba nem is kerültek, ott az észti és az egyházi szláv a domináns. Võru nyelvváltozatra semmi sincs lefordítva.

Az általam elemzett Miatyánk szövegekből megállapítható, hogy a két szetu variáns között nem találhatóak nagy eltérések, jelentős nyelvújítás nem történt. A fellelhető változások inkább a pontosabb fordítás következményei. A szöveg nem bővelkedik az újonnan képzett szavakban. Egyedül a *saatku-i* 'vigyél ne' alakot nem találtam meg eddig másutt. A fordítás alapját a déli-szetu dialektus adta, ezt tartják a „legtisztábbnak”.

Az elemzésből a következő etimológiai következtetés vonható le. A szavak túlnyomó többsége ősi eredetű: a teljes szöveg 54 lexémájából negyven ősi. Mindösszesen egy orosz jövevényszó található benne (az is egy kötőszó). Összesen kilenc germán eredetű lexéma van a szövegben, ezek is legkésőbb a közfinn korban kerültek átvételre.

Irodalom

- BERECZKI GÁBOR 2000: Bevezetés a balti finn nyelvészetbe. Universitas Kiadó, Budapest.
- EES = METSMÄGI, IRIS – SEDRIK, MEELI – SOOSAAR, SVEN-ERIK (toim.): Eesti etimoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2012.
- HAGU, PAUL 1995: Setukaisten identiteetin ongelmat. In: Saarinen – Suhonen 1995: 169–181.
- HAGU, PAUL – PAJUSALU, KARL 2021: Seto keele teejuht. Seto Instituut. Võrsk.
- HONKO, LAURI 2003: The maiden's death song & the great wedding. Anne Vabarna's oral twin epic written down by A. O. Väisänen. FF Communications CXXXI, No. 281.
- HÖRN, AARE 1995: Setukaisten ortodoksisuus ennen ja nyt. In: Saarinen – Suhonen 1995: 182–188.
- JACSEV NIKOLAI 2002: Európa felelőssége kisebbségei identitásának megőrzésében (a szetuk múltja, jelene és jövője). Kisebbségkutatás 11/2: 570–584.
- KELEMEN IVETT 2021: Északi számi Miatyánk-fordítások összehasonlító vizsgálata. Folia Uralica Debreceniensia 28: 195–208.
- KUBÍNYI KATA 2019: Bibliafordítások a kis balti finn nyelveken. In: Pusstay János (szerk.), A biblia finnugor nyelveken. Budapest. 63–102.
- KÜLVIK, HELEN (toim.) 2018: Fakte Setomaa kohta. Ehe Setomaa. Seto Instituut ja Setomaa Turism, Võrsk.

- MATICSÁK SÁNDOR 2017: Lexical innovations in the Erzya-Mordvinian translations of the Lord's prayer. *Linguistica Uralica* 53: 1–12.
- MATICSÁK SÁNDOR 2020: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Gondolat Kiadó, Budapest.
- METZGER, BRUCE M. 1975: The textual commentary on the Greek new testament. United Bible Societies, London–New York.
- PAJUSALU, KARL 2018a: Lõunaeesti murded. In: Hennoste, Tiit (toim.), Eesti murded ja kohanimed. Tartu. 173–202.
- PAJUSALU, KARL 2018b: Seto keel. In: *Külvik* 2018: 49–56.
- PAJUSALU, KARL 2020: Eesti keel uurali ja läänemeresoome keelena. In: Velsker, Eva (toim.), Eesti keele ajalugu. Eesti keele varamu IV. Tartu Ülikooli kirjastus. 21–32.
- PIHO, MARE 1995: Siperian setukaiset. In: Saarinen – Suhonen 1995: 200–220.
- PEKÓ. Szetu eposz. Fordította Puszty János. Nap Kiadó, Budapest, 2017.
- POMOZI PÉTER 2019: A legkorábbi észt bibliafordítások és hatásuk az észt írott norma alakulására. In: Puszty János (szerk.), A Biblia finnugor nyelveken. Budapest. 127–143.
- PRILLOP, KÜLLI 2020: Eesti keele ajalooline fonoloogia. In: Velsker, Eva (toim.), Eesti keele ajalugu. Eesti keele varamu IV. Tartu ülikooli kirjastus. 74–166.
- SAARINEN, TUIJA – SUHONEN, SEPPO (toim.) 1995: Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoilla. Snellman-instituutti, Kuopio.
- SAY ISTVÁN 2019: Bevezetés a vót nyelv ismereteibe. Sióagárd – Kaposvár.
- SAY ISTVÁN 2021: A keleti balti finn nyelvek és népek. Kaposvár.
- SULKALA, HELENA 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 177–193.
- ZSIRAI MIKLÓS 1994: Finnugor rokonságunk. Trezor Kiadó, Budapest.

*

Seto translations of The Lord's Prayer

The Orthodox Seto ethnic group living in the South-Eastern corner of Estonia use Estonian and Church Slavonic as liturgical languages. Nevertheless, they have their own translations of the four Gospels, which only exist for the sake of linguistic prestige, and do not serve sacral purposes. Officially, their language is the southeasternmost dialect of Estonian, held to be a variant of the Võro dialect. The Lutheran Võro people do not have any Bible translations. Setos had lived in isolation from the Estonians for a long time, thus their language preserved a number of archaic elements, but it also contains several Russian loans. The first translation of the Gospel was made from Estonian in 1926. The new, revised, 2013 version was based on the Old

Greek text. Both translations used the Southern Seto dialect. The Setos want to achieve the autonomous status of their mother tongue.

The current analysis compares the Seto translations of The Lord's Prayer from the Gospel of Matthew with the currently available (Northern) Estonian and the 1686 Southern Estonian translations. Altogether, we cannot talk about language reform. The majority of the words are ancient, Finno-Ugric. The second largest group is that of the German ones. Russian influence can only be found in the case of one conjunction.

Keywords: Estonian language, South-Estonian dialect, seto dialect, võro, orthodox, Lord's Prayer

ERIK KORMOS